

MICHAIL KALATOZOV:
Jeřábi táhnou
1957

Na počátku vzniku Kalatozovova filmu byla divadelní hra Viktora Rozova *Věčně živí*, uvedená roku 1956 s velkým ohlasem v právě založeném moskevském divadle Sovremennik (Současník). Drama z válečného období zaujalo neschematickým pohledem na svou epochu a její aktéry. Oproti socialistickému realismu, který po válce vyžadovaly směrnice, nad nimiž bděl vrchní ideolog Andrej Ždanov, se zde objevili hrdinové lidských rozměrů, nikoliv přehnaně uvědomělé vzory z vývěsek a plakátů. V jejich nové modelaci se odrážely změny ve vývoji sovětské společnosti, která se osvobozovala z vlivu jejího někdejšího diktátora J. V. Stalina.

Do filmového scénáře přepsal divadelní text sám její autor, filmovou podobu jí dal třiapadesátiletý Michail Kalazov, režisér solidního, ne však výrazného renomé. Výsledek jeho práce tentokrát překvapil, a to nejen v domácím prostředí. Na mezinárodním festivalu v Cannes 1958 získal Zlatou palmu, oceněn byl též kameraman Sergej Urusevskij a představitelka hlavní role Tat'jana Samojlovová.

Příběh milenců, Veroniky a Borise, které navždy rozdělila druhá světová válka, uvedl na scénu nový typ hrdinky. Zatímco Boris bojoval na frontě, Veronika podlehla naléhání jeho bratrance Marka a provdala se za něj. Záhy však pochopila, že se zmýlila, a když zaslechla ve vojenské nemocnici, kde vypomáhala jako ošetřovatelka, názor, že ženy, které nedovedly čekat na muže bránící vlast, si nezaslouží lásku, nýbrž opovržení všech mužů, uvědomila si, že tato slova jsou adresována také jí...

Síla Kalatozovovy režie, objevnost Urusevského snímání a procítěnost hereckých výkonů (vedle Samojlovové také Alexeje Batalova, jehož herecká hvězda v 50. letech právě vycházela) dokázaly překlenout nedostatky v Rozovově scénáři, které se týkaly především hrdinčina milostného selhání. Zvláště působivé okamžiky (cesta Veroniky davem na seřadiště vojáků a Borisova zasažení zákeřnou kulkou v bažinách) zachytila ruční kamera, vyjadřující nejen dramatickou linii příběhu, ale i psychologické prožívání postav. Nelítostný běh událostí vyjádřily ve zkratce expresivní kompozice, pracující s hloubkou filmového obrazu (moskevské nábřeží zabírané z nadhledu), nebo výrazné detaily (lustr nad vybombardovaným bytem Veroničiny rodičů). Stříhová skladba filmu upomínala na slavné období sovětské němé kinematografie (Veroničiny pokus o sebevraždu), do něhož sám Kalatozov přispěl svým vynikajícím dokumentárním snímkem **SŮL PRO SVANETII**.

Vedle civilního, ale ve svém důsledku zobecňujícího pojetí válečného tématu přinesl film **JEŘÁBI TÁHNOU** obrodu filmového jazyka sovětské kinematografie, která znamenala pro celé generace mocný impuls k tomu, aby i oni zasvětili svůj život filmovému umění (případ A. Končalovského, G. Panfilova, S. Solovjeva aj.). Z toho důvodu ho lze chápat i jako výsledek autorského hledačství, jímž procházela tehdejší evropská kinematografie (francouzská nová vlna, britské hnutí free cinema, polská filmová škola).

JEŘÁBI TÁHNOU

Let'jat žuravli, SSSR 1957

režie: Michal Kalatozov

scénář: Viktor Rozov – podle vlastní divadelní hry *Věčně živi* (Večno živyje)

kamera: Sergej Urusevskij

hudba: Moisej Vajnberg

hrají: Taťjana Samojlovová (Veronika), Alexej Batalov (Boris), Vasilij Merkurjev (Fjodor Ivanovič, otec Borise), Alexej Švorin (Mark), Valentin Zubkov (Stěpan)

Období „tání“

– období kulturně politického uvolnění po smrti J. V. Stalina (1953), jemuž dala název novela spisovatele a novináře Ilji Erenburga (1954), podávající psychologicky věrohodnější obraz současnosti. Je spojeno se jménem prvního tajemníka KSSS Nikity Chruščova, který na 20. sjezdu komunistické strany odsoudil kult Stalinovy osobnosti a tím oficiálně zahájil destalinizaci. Chruščov byl u moci do roku 1964, kdy byl vystřídán stranicky uvědomělejším Leonidem Brežněvem. Období "tání" se ve filmu mj. projevovalo zvýšením domácí produkce (oproti Stalinovu požadavku „malokartině“, obnášející snížení počtu natáčených titulů v zájmu kvality a ideologické kontroly) a rychlým vstupem začínajících filmařů do praxe. Tvůrci se vyhlašovali vůči požadavkům socialistického realismu, soustředili se na vnitřní svět člověka. Stylisticky přehodnocovali zkušenosti ze sovětské kinematografie 20. – 30. let, ze zahraničních kinematografií čerpali především z italského neorealismu. Pokoušeli se profilovat vlastní autorskou osobnost. Fenomén „tání“ měl dopad i na satelitní státy Východního bloku, včetně Československa, kde se posléze formovala „nová vlna“.

Sergej Urusevskij (1908 – 1974)

– jeden z nejvýraznějších kameramanů sovětské kinematografie. Proslavil se způsobem snímání filmu **JEŘÁBI TÁHNOU**, jeho styl byl nazýván jako „emocionální kamera“. Do mezinárodního povědomí se však dostal už o rok dříve díky filmu Grigorije Čuchraje **JEDENAČTYŘICÁTÝ** (1956), v němž pozoruhodným způsobem zachytil prostředí pouště Karakum a Aralského jezera. Těžil ze svých znalostí výtvarného umění (roku 1935 absolvoval malířskou akademii) a ze zkušeností frontového kameramana (1942 – 43). S režisérem Michailem Kalatazovem načas vytvořil tvůrčí tandem (1956 – 1965), v jejich spolupráci se však stále více prosazovaly Urusevkého technické experimenty na úkor obsahu. Postupně přešel k vlastní režii, natočil snímky **ČLOVĚK A KUŇ** (1968) a **ZPÍVEJ, BÁSNÍKU** (1971), věnovaný spisovateli Sergeji Jeseninovi. V důrazu na obrazovou kompozici a emoce v nich zachycené nebyl jediný, v období „tání“ však jeho jméno patřilo k nejzvučnějším. K dalším výrazným kameramanům se řadili **Vasilij Monachov** (**OSUD ČLOVĚKA**, 1959, r. S. Bondarčuk), **Vladimír Nikolajev** a **Era Saveljevová** (**BALADA O VOJÁKOVI**, 1959, r. G. Čuchraj), **German Lavrov** (**DEVĚT DNÍ JEDNOHO ROKU**, 1961, r. M. Romm), **Vadim Jusov** (spolupráce na filmech Andreje Tarkovského, 1961 - 1972), **Margarita Pilichinová** (**JE MI DVACET LET**, 1962 / 64, r. M. Chucijev), **Georgij Rerberg** (**PRVNÍ UČITEL**, 1965, r. A. Končalovskij), a **Jurij Iljenko** (**STÍNY ZAPOMENUTÝCH PŘEDKŮ**, 1964, r. S. Paradžanov), který se rovněž vydal na samostatnou režijní dráhu.

MICHAİL KALATOZOV (1903 - 1973)

Vlastním jménem Michail Kalatozišvili. Tbiliský rodák, který nejdříve pracoval jako příručí a šofér, než se v roce 1923 – po složení středoškolských zkoušek – dostal k filmu. Našel zde zaměstnání jako mechanik, později jako střihač a kameraman. Odtud vedla jeho cesta k filmové režii. K jeho prvním filmům patří dokumentární snímek **SŮL PRO SVANETII** (1930) o těžkém životě obyvatel v malé kavkazské vesnici, odříznuté horami od okolního světa. Etnografický materiál zde Kalatozov pojednal s velkou sugestivitou v obraze i ve stříhu. Následující hraný film **HŘEBÍK V BOTĚ** (1932), situovaný na vojenské cvičišti, byl agitkou ke zvýšené morálce pracujících, neboť „bitva může být prohrána i pro maličkost, jakou může být špatně ušitá obuv“. Snímek byl zakázán a Kalatozov neměl v příštích sedmi letech možnost pokračovat ve své režijní práci. Studoval na Leningradské škole umění, v tbiliských filmových studiích zastával funkci ředitele. V roce 1937, po změnách ve vedení sovětské kinematografie (její hlavní představitel Boris Šumjackij byl zatčen a posléze popraven), začal Kalatozov opět režírovat. Krátce po sobě natočil snímky s leteckou tematikou: **STATEČNOST** (1939) a **PILOT ČKALOV** (1941, o Valeriji Čkalovovi, který r. 1937 uskutečnil let z Moskvy přes polární oblast do Vancouveru). Během druhé světové války se podílel na filmech posilujících sebevědomí sovětského lidu v boji s fašismem, krátce působil v USA na konzulátu jako spojka s americkým filmovým průmyslem. Po návratu do Moskvy pracoval v oblasti filmu v administrativě.

K režii se vrátil filmem **ODHALENÁ ZRADA** (1949) o úkladech reakčních politiků proti nejmenovanému lidově demokratickému státu. Jeho následující snímek **NEBEZPEČNÉ VICHŘICE** (1952, v kinech 1956), původně nazvaný jako Felix Dzeržinskij (podle jednoho z aktérů rudého teroru ve 20. letech minulého století) vyprávěl o prvních letech ustanovení sovětské moci. Odlehčením po politicky zaměřených filmech byla situační komedie **VĚRNÍ PŘÁTELÉ** (1954) o třech mužích, kamarádech z dětství, kteří se po letech vypraví na společnou dovolenou. Na snímku **V PRVNÍM SLEDU** (1956) o mladých brigádnících, kteří odjedou do Kazachstánu zúrodňovat celiny, spolupracoval s kameramanem Sergejem Urusevským, jenž svým mistrovstvím výrazně umocnil Kalatozovovu nejvýznamnější režijní počín **JERÁBI TÁHNOU** (1957). Opět s Urusevským a navíc i s herečkou **JERÁBŮ** Taťjanou Samojlovovou se podíleli na vzniku náročného projektu **NEODESLANÝ DOPIS** (1960), zachycujícím tragický osud čtyřčlenné skupiny geologů na výpravě za diamanty v jakutské tajze. S tímž kameramanem realizoval Kalatozov i povídkový film **SOY KUBA** (1965), inspirovaný tehdejšími událostmi na „cukrovém“ ostrově, jímž jejich spolupráce skočila.

V koprodukcii s Itálií a s hvězdným obsazením (Peter Finch, Sean Connery, Claudia Cardinaleová aj.) vznikl snímek **ČERVENÝ STAN** (1969), pojednávající o záchraně výpravy Umberta Nobileho do Arktidy v roce 1928. Kalatozovovým oblíbeným tématem byl vztah „člověk a příroda“, v němž člověk nebyl ničitelem či bezuzdným dobyvatelem, ale rozumným hospodářem, který umí využívat přírodní zdroje.

"Za svůj první vážný kontakt s uměním, který mě, byť na okamžik vytrhl z obvyklých rozměrů života, pozvedl nad jeho úroveň a přenesl do zcela jiné sféry, vděčím filmu **JERÁBI TÁHNOU**. Nebyl to kontakt "filmomanský", tím méně okamžitě pochopený jako třeba komunikace s velkým uměním, ale kontakt přirozený, náhodný, bezprostředně životní, praktický - a již duchovně vstřebaný. Dodnes si pamatuji jeho jitřící sílu - byl jsem čtrnáctiletý výrostek, věcný a prozaický, racionálně zaměřený, žádný snílek a romantik. A najednou - jakýsi vnitřní zmatek, mlátilo to se mnou doslova od zdi ke zdi."

režisér Sergej Solovjev, 1979

Výběrová filmografie:

1928	Jejich vláda / Mati samepo / Jich carstvo spolurežie Nutsa Gogoberidze
1930	Sůl pro Svanetii / Džim švante / Sol Svanetii
1941	Pilot Čkalov / Valerij Čkalov
1949	Odhalená zrada / Zagovor obrečjonnych
1952 / 1956	Nebezpečné vichřice / Vichri vražděbnyje
1954	Věrní přátelé / Vernyje družja
1956	V prvním sledu / Pervyj ešelon
1960	Neodeslaný dopis / Neotpravlennoje pismo
1965	Soy Kuba
1969	Červený stan / Krasnaja palatka

Doporučená literatura:

- Marie Šlemrová, *Michail Konstantinovič Kalatozov*. ČS filmový ústav, Praha 1974.
- Jaroslav Boček, *Film, tvorba a řemeslo*. Československý spisovatel, Praha 1959.
- Kristin Thompsonová & David Bordwell, *Dějiny filmu*. AMU a NLN, Praha 2007.
- Sergej Solovjev, *Tradice, k níž se hlásím*. Film a doba XXVII, 1981, č. 5, s. 276 - 280.
- Jan Kliment, *Historické dílo v dějinách světové kinematografie*.
Film a doba IV, 1958, č. 11, s. 770 - 773.
- Josephine Woll, *Real Images. Soviet Cinema and the Thaw*. I. B. Tauris Publishers.
London - New York 2000.
- Kinematograf ottěpeli I. - III*. Matěrik, Moskva 1996, 2002.

Autor textu: *Tomáš Hála*